

İKRAM AĞASIYEV
t.e.n. AMEA-nın Tarix İnstitutu,
Qafqaz tarixi şöbəsi
E-mail: ikramagas; yev@mail.ru

XIX ƏSRİN BİRİNCİ YARISINDA QAFQAZ ALMAN KOLONİYALARININ İQTİSADİ HƏYATININ TƏŞƏKKÜLÜ

Açar sözlər: *kolonist, Petersdorf, uyğunlaşma, sənətkarlıq, ticarət, təbəə, Yelenendorf, ipək*

Ключевыслова: *колонисты, Петерсдорф, адаптация, ремесло, торговля, подданный, Еленендорф, шелк*

Keywords: *colonists, Petersdorf, adaptation, handicraft, trade, citizen, Helenendorf, silk*

XIX əsrin birinci yarısında Qafqaz almanlarının iqtisadi həyatının təşəkkülü Qafqaz regionunun iqtisadi və siyasi həyatında baş verən hadisələrlə sıx əlaqəli olmuşdur. Hələ Qafqaz Rusiya tərəfindən işğal edilməmişdən öncə bu regionun təbii sərvətlərinin ələ keçirilməsi və istismar olunması, ümumiyyətlə Qafqazı Rusiya sənayesi üçün xammal bazasına çevirmək kimi ideyalar irəli sürülmüş, hətta bu istiqamətdə praktiki addımlar atılmışdı.

XIX əsrin 20-ci illərində çar hökumətinin Qafqaza qarşı apardığı iqtisadi siyasətin əsas məqsədi Qafqazı «Rusiyadan manufaktura məmulatları alan» və Rusiya «fabrikləri üçün xam material verəcək müstəmləkəyə» çevirməkdən ibarət idi. Bu siyasət sonralar Qafqazdakı iqtisadi dəyişikliklərin, o cümlədən çoxsaylı alman-kolonist təsərrüfatlarının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Alman kolonistlərini Rusiyada, o cümlədən Qafqazda yerləşdirməklə çar hökuməti onların vasitəsilə sənətkarlığın, ticarətin, ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına nail olmaq, kolonistlərin simasında xüsusi mülkiyyətçi təbəqəsini formalaşdırmaq, yeni təsərrüfatçılıq metodlarını tətbiq etməklə cəmiyyətə Avropa mədəniyyətini aşılamaqdan ibarət idi. Hələ 12 dekabr 1801-ci il tarixdə çar I Aleksandrın imzaladığı fərmana görə dövlət kəndlilərinə, o cümlədən əcnəbi kolonistlərə xüsusi mülkiyyətə torpaq sahəsi almaq üçün geniş imkanlar açıldı. Çarın 20 fevral 1803-cü il tarixində imzaladığı «Azad əkinçilər haqqında» fərmanı da kəndlilər və kolonistlər arasında xüsusi mülkiyyətçilərin formalaşmasına xidmət edirdi (1, s. 462-463). Çar hökumətinin siyasəti əcnəbi kolonistlərin dövlət torpaqlarında yerləşdirilməsinə yönəlmişdi ki, onlar iqtisadi, hüquqi, şəxsi cəhətdən daha çox sərbəst olsunlar, mülkədarlardan asılı vəziyyətə düşməsinlər. Ancaq Rusiyaya axışan kolonist kütlələrinin sayının artması dövlət torpaq fondunda defisit yaratdı və yeni köçmüş mühacirlərin torpaqla təmin olunması məqsədilə 25 avqust 1817-ci il tarixində I Aleksandr «Əcnəbi kolonistlərin xüsusi mülkiyyət torpaqlarında yerləşdirilməsinə yardım haqqında» fərman imzaladı. Bu fərmana görə II Yekaterina tərəfindən əcnəbi kolonistlərə verilən bütün hüquqlar və imtiyazlar bir daha təsdiq olundu.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, torpaq təminatı məsələsində Qafqazda məskunlaşan kolonistlər Rusiyanın Qara dəniz sahili regionlarında məskunlaşan kolonistlərlə müqayisədə o qədər də geniş hüquqlara malik deyildilər. Məsələn, Novorossiyada 15 iyun 1764-cü il fərmanına əsasən hər kolonist ailəsinə 60 des. torpaq verilmişdi. Bundan savayı, hər koloniyanın ixtiyarında «ehtiyat sahələr» var idi ki, bu rezerv sahələrin hesabına gələcəkdə yaranacaq torpaq çatışmazlığı aradan qaldırılması nəzərdə tutulurdu. Ancaq nə Şimali, nə də Cənubi Qafqazda kolonistlərin torpaqla təminatı məsələsində vahid yanaşma yox idi. Burada koloniyaya ayrılan torpağın sahəsi koloniyada yaşayan əhalinin sayından deyil, ayrı-ayrı təsərrüfatların sayından asılı idi. Bundan savayı, hər ailəyə ayrılan pay torpağının miqdarı koloniyanın yerləşdiyi regionun coğrafi xüsusiyyətlərindən, burada

mövcud olan dövlət torpaq ehtiyatının miqdarından asılı olurdu. Kolonistlərə ayrılan torpağın sahəsi yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təyin edilir və koloniyanın hüquqi tərtibi zamanı qeydə alınır. Regiondan asılı olaraq kolonist ailələrinə 30, 35, 60, 65 desyatın ölçüdə pay torpağı ayrılı bilirdi. Məsələn, 1840-cı ildə Kizlyar – Mozdok dairəsində, Kanovo koloniyasında məskunlaşan 180 kolonist ailəsinin hər birinə 60 des. torpaq ayrıldığı halda, Azov dənizinin, sahillərində, 1852-ci ildə yaranan Mixelstal koloniyasında hər ailəyə 30 des. torpaq payı verilmişdi(2,v.184)

Arxiv sənədlərinə əsasən deyə bilərik ki, 1860-cı ilə qədərki dövrdə Şimali Qafqaz ərazisində 7 koloniya yaranmışdı və bu koloniyalara dövlət tərəfindən ayrılan torpağın ümumi sahəsi 23604 desyatınə bərabər idi və cədvəldən görüldüyü kimi bu torpaq fondu koloniyalar arasında bərabər bölüşdürülməmişdi. 1817-ci ildən Cənubi Qafqazda məskunlaşdırılan alman kolonistlərinin hər ailəsinə 60 des. torpaq ayrılması nəzərdə tutulsa da, dövlət fondunda əkinçilik üçün yararlı torpaq sahələrinin kifayət qədər olmaması səbəbindən hər kolonist ailəsinə 35 des. torpaq ayrıldı(3,s.324). Bundan savayı, bəzi kolonistlər şəxsi mülkiyyətə torpaq sahəsi əldə edirdilər.

İxtiyarında lazımi qədər dövlət və şəxsi mülkiyyət torpağı olan Cənubi Qafqaz kolonistlərinin torpaq sahiblərindən icarəyə torpaq götürməyə ehtiyacları yox idi. Gürcüstanda mövcud olmuş koloniyalardan Petersdorfdə, Marienfelddə və Azərbaycan ərazisində salınan Annenfelddə heç bir koloniya üzvü icarəyə torpaq götürməmişdi. Yerdə qalan koloniyalarda da icarə təsərrüfatlarının sayı o qədər də çox deyildi və icarə ilə əsasən torpaqsız kolonistlər – «beyzatslar» məşğul olurdular. Ayrı-ayrı koloniyalarda icarənin formaları və şərtləri müxtəlif idi. Məsələn, hər il Yelizavettal kolonistləri qonşu kəndlərin mülkədarlarından 120 des., Yekaterinenfeld kolonistləri qonşu azərbaycanlı kəndlilərdən və mülkədarlardan 60 des., Aleksandersqilf kolonistləri isə 200 desyatınə yaxın torpaq icarəyə götürürdülər. Tiflis şəhəri yaxınlığında yerləşən Aleksandersdorf koloniyasının əsas məşğuliyyəti heyvandarlıq olduğundan onlar hər il əlavə olaraq yerli gürcü knyazı F.Qu-ramovdan və Kuki kəndinin sakinlərindən ümumilikdə 250 des. otlaq sahəsi icarəyə götürdülər. İcarə haqqı heç də bütün koloniyalarda eyni olmayaraq, torpağın keyfiyyətindən və istifadə formasından asılı idi. Məsələn, Yelizavettal, Freydenal koloniyalarında bostan üçün icarə olunan torpağın hər desyatınə görə 20-24 rubl, buğda əkilmiş sahənin hər desyatınə görə isə 4 rubl, otlaq sahəsinin hər desyatını üçün Aleksandersdorf kolonistləri 5-7 rubl, kartof əkilmiş sahə üçün isə yelenendorflular 10 rubl ödəyirdilər. Ümumiyyətlə götürüldə, Cənubi Qafqazda Qərbi Ukraynadan, Şimali Qafqazdan fərqli olaraq, alman koloniyalarının heç biri bütövlükdə icarədarlar koloniyası (das Zinskolonie) xarakteri daşıyırdı. Cənubi Qafqazda kolonistlərin icarədar kimi fəaliyyəti müvəqqəti və mövsümi xarakter daşıyır, icarə ilə bütövlükdə bütün koloniya deyil, onun aztorpaqlı və torpaqsız üzvləri məşğul olurdular və bu fəaliyyət əsas təsərrüfata yardımçılıq məzmunu daşıyırdı.

Kolonistlərin məskunlaşma xüsusiyyətləri müxtəlif kateqoriyalı koloniyaların yaranması ilə yanaşı, həm də koloniyalarda torpaqdan istifadə formalarının da müxtəlifliyini şərtləndirirdi. Cənubi Qafqazın alman koloniyalarında torpaqdan istifadənin özünəməxsus forması mövcud olmuşdu. Koloniyaya məxsus torpaqlar icma üzvləri arasında bölüşdürülmüşdü və bu bölgü bərabər olmadığına, ayrı-ayrı kolonist təsərrüfatları müxtəlif miqdarda torpaq sahəsinə malik olduğuna görə torpaqdan istifadə icma xarakteri daşıyırdı. Ayrı-ayrı torpaq sahələrinin daimi sərhədlərinin olmaması, zərurət yarandıqda koloniyaya məxsus torpaqların yenidən bölüşdürülməsi onu göstərirdi ki, Cənubi Qafqaz koloniyalarında torpaqdan istifadə «qarıışıq formaya» məxsus idi.

Gürcüstanda yaranan Marienfeld, Petersdorf, Aleksandersdorf, Freydenal koloniyalarının əsas məşğuliyyəti əkinçilik idi. Bu koloniyalarda əkinçiliklə yanaşı, üzümçülük və şərabçılıq, bağçılıq, heyvandarlıqla da məşğul olurdular, lakin bu sahələr yalnız daxili tələbatın ödənilməsinə xidmət edirdi. Koloniyaların əsas gəlir mənbəyi əkinçilik idi. Bu sahədə əldə edilən nailiyyətlər həm koloniyalara məxsus torpaq sahələrinin münbitliyi, həm də bu koloniyaların Qafqazın inzibati mərkəzi Tiflisin yaxınlığında yerləşməsi ilə izah olunurdu. Belə ki, kolonistlər yetişdirdikləri məhsulu şəhər bazarlarına çıxarmaq imkanına malik idi. Adı çəkilən koloniyalarda əsasən payız buğdası, arpa, yulaf, qarğıdalı və kartof yetişdirilirdi. Əkinçilik koloniyalarında təsərrüfatlarda sahələrdən

növbəli istifadə sistemi tətbiq olunurdu. Müasirlərin yazdığına görə adı çəkilən koloniyaların yerləşdiyi ərazilərdə torpaqlar o qədər münbit idi ki, hətta eyni sahədən fasiləsiz 6-8 il istifadə etmək mümkün olurdu. Qafqazda mövcud olan əkinçilik koloniyalarında məhsuldarlıq torpaqla yanaşı, ilk növbədə əkin sahələrinin su təchizatı ilə sıx bağlı idi. Marienfeld və Petersdorf koloniyalarında əkinçilik suvarma xarakteri daşdığından bu koloniyaların sakinləri su çatışmazlığından daha çox əziyyət çəkirdilər. Üzümlüklərin, bostanların və qarğıdalı sahələrinin suvarılması üçün koloniya ərazisində su mənbələrinin olmadığından bu koloniyalara Qabırçı (İori) çayından su kanalının çəkilməsinə zərurət yaranmışdı. 1840-cı ilin aprelində Marienfeld və Petersdorf kolonistləri Gürcü-İmeretiya qubernatoruna ünvanladıkları xahişnamədə İori çayından suvarma kanalının çəkilişinə icazə istəyirdilər. Kolonistləri narahat edən əsas məsələ kanalın keçəcəyi Sartiçala kəndinin əhalisini razı salmaq idi. Bu məsələ ilə bağlı Sartiçala kəndinin azərbaycanlı əhalisi ilə kolonistlər arasında münaqişələr yaranırdı, çünki kanalın əsas hissəsi azərbaycanlıların torpaqlarından keçdiyi üçün onların əkin sahələrinə ziyan dəyir, sahələr yararsız hala düşürdü.

1842-ci ilin fevralında Gürcü-İmeretiya Dövlət Əmlak Palatası kolonistlərin xahişini nəzərə alaraq onlara İori çayından kanal çəkilişinə icazə verdi və sənəddə göstərilirdi ki, «kanal ondan istifadə edənlərin öz şəxsi hesablarına çəkilməlidir». Kanalın çəkilişi 1843-cü ildə başa çatdı və kanal azərbaycanlıların yaşadığı Sartiçala kəndindən keçdiyi üçün suyun 5/10 hissəsindən azərbaycanlılar, 4/10 hissəsindən Marienfeld və 1/10 hissəsindən Petersdorf kolonistləri istifadə etmək hüququna malik idilər. 1849-cu ildə Qafqaz canişini knyaz Vorontsovun göstərişi ilə hələ XVIII əsrin sonlarında çar İrakli tərəfindən çəkilən köhnə su kanalı bərpa edildi (4, v.80).

Gürcüstandakı Yelizavettal, Yekaterinenfeld və Azərbaycanda yaranan Yelenendorf, Annenfeld koloniyalarında üzümçülük və şərəbçilik inkişaf etmişdi. Üzümlüklər, əsasən, dəmyə ərazilərində salındığından onların su ilə təchizatında problemlər yaranmırdı. Onlar həm təbii, həm də süni şəkildə suvarılırdılar. Üzümlüklük bu koloniyalarda hələ 1820-ci illərdən başlamışdı və ilk illər kolonistlər yerli-Qafqaz üzüm sortlarının yetişdirilməsi ilə məşğul olurdular. XIX əsrin birinci yarısında Cənubi Qafqaz koloniyalarında ən çox yayılan üzüm sortu ənənəvi olaraq Kaxetiyada yetişdirilən Tarkveri sortu idi. Bu sortdan alınan qatı, qırmızı şərəb Qafqaz bazarlarında yüksək qiymətləndirilirdi. Məskunlaşdıqları ilk illərdə kolonistlərin üzümçülük və şərəbçilikdə nailiyyətləri o qədər də nəzərə çarpacaq deyildi: məhsuldarlıq çox aşağı idi, məhsul yetişməmiş quruyur və yaxud yetişmə prosesi yarımçıq qalırdı. İldən ilə bu halın təkrarlanması kolonistlərin maddi durumuna mənfi təsir edirdi və yalnız yerli azərbaycanlı əhalinin köməyi ilə kolonistlər bu problemi həll etdilər: azərbaycanlıların tətbiq etdiyi çiçəklənmə dövrü cır üzüm (qora) çiçəyi ilə üzümün tozlandırılması metodu alman koloniyalarında məhsuldarlığın artmasına müsbət təsir göstərdi. Üzümlüklük məşğul olan koloniyalarda əlavə təsərrüfat növləri ilə də məşğul olurdular – əkinçilik, arıçılıq, heyvandarlıq koloniyaların daxili tələbatının ödənilməsinə xidmət edirdi. Bəzi epizodik hallarda kolonistlər artıq məhsullarını qonşu kəndlərin sakinlərinə satırdılar.

Cənubi Qafqazda heyvandarlıq üzrə ixtisaslaşan yeganə koloniya – Aleksandersqilf koloniyası aid idi. Bütün koloniyalardan ayrıca yerləşən bu «törəmə» koloniya XIX əsrin ortalarında Yelizavettal koloniyasından 38 aztorpaqlı kolonist ailəsinin Tsalka adlı yerə köçürülməsi ilə yaranmışdı. Çoçian adlı bu sahədə torpaq əkinə yararlı olmadığından Aleksandersqilf kolonistləri heyvandarlıqla məşğuliyətə üstünlük verdilər. Əlavə təsərrüfat sahəsi kimi çox məhdud miqyasda əkinçiliklə, bostançılıqla, bağçılıqla məşğul olurdular və bu sahələr onların daxili tələbatının ödənilməsinə yönəlmişdi. Bu koloniyada üzümçülük ümumiyyətlə inkişaf etməmişdi. Həm Şimali Qafqaz, həm də Gürcüstandakı alman koloniyalarında heyvandarlığın inkişafı XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Ümumiyyətlə, XIX əsrin birinci yarısında Qafqazın alman koloniyalarında təsərrüfat həyatı təşəkkül mərhələsinə yaşayırdı: koloniyalarda məqsədyönlü şəkildə əmtəə istehsalı yox dərəcəsinə idi, bazarla əlaqələr müvəqqəti, fragmentar xarakter daşıyırdı. Bir çox koloniyalar nəinki artıq məhsul istehsal edir, hətta özləri yoxsulluqda yaşayırdı və tez-tez rəsmi dövlət orqanlarına maddi yardım göstərilməsi xahişi ilə müraciət edirdilər.

Çar hökuməti alman kolonistlərini Qafqazda yerləşdirməklə ölkə sənayesi üçün vacib xammal istehsalına yönələn sahələrin inkişafına müəyyən ümidlər bəsləyirdi və belə sahələrdən biri də ipəkçilik idi. Cənubi Qafqazın işğalından sonra Cənubi Rusiya və Gürcüstan üzrə ipəkçilik müfəttişliyi yaradıldı, ipəkçilik məktəbləri açıldı və əhali arasında ipəkçilik məşğuliyyətinin təbliğinə başlandı(5,s.584). 1836-cı ildə «Zaqafqaziyada ipəkçiliyin və ticarət sənayesinin yayılması üzrə cəmiyyət» yaradıldı. Cəmiyyətin 1843-cü ildə Nuxa şəhərində təşkil etdiyi təcrübə məktəbində dövlət kəndliləri və rəncbər uşaqları təhsil alırdılar. Dövlət Əmlak palatasının tabeliyində olan bu məktəblərdə alman kolonistləri sırasından çıxmış yeniyetmələrin də oxumasına diqqət yetirilirdi. 1845-ci ildə təkə Yelenendorf koloniyasında 40 alman ailəsi ipəkçiliklə məşğul olurdu və bu məqsədlə 14 min ağacdan ibarət tut bağları salınmışdı. Ümumən regionda ipəkçilik yüksək templərlə inkişaf etsə də, alman koloniyalarında ildən - ilə barama istehsalı aşağı düşür, tut bağları məhv edilir, əvəzinə üzümlüklər salınırdı. Kolonistlərin fikrincə, ipəkçilik daha çox əmək tələb edir və üzümçülükdə az əmək sərf olunmaqla yanaşı, həm də daha çox gəlir götürmək mümkün idi. Bu səbəbdən, alman koloniyalarında tədricən tut bağları üzüm plantasiyaları ilə əvəz edildi.

1848-ci ildə çar hökumətinin təşəbbüsü ilə alman koloniyalarında da tütünçülüyn inkişaf etdirilməsinə cəhd edildi. Tədqiqatçı Nikiforovun əsərlərinə istinadən demək olar ki, koloniyalarda tütün sortları yaxşı məhsul versə də, kolonistlər bu təsərrüfat sahəsi ilə də məşğul olmaqdan imtina etdilər, çünki onların fikrincə, tütün «çox qulluq tələb edir, gəliri isə çəkilən əməyə dəymirdi». Sonrakı illərdə alman koloniyalarında tütünün də becərilməsi dayandırıldı. 1849-cu ildə Çindən yüksək göstəricilərə malik buğda sortu gətirildi. Buğda sahəsinin suvarılmaması ucbatından yüksək məhsul almaq mümkün olmadı. Elə həmin il İrəvandan yonca toxumu gətirilsə də, kolonistlər onun səpilməsinə maraq göstərmədilər. Çünki, bunun üçün suvarıla biləcək boş torpaq sahələri yox idi (6,v.19-21).

Beləliklə, koloniyalarda tütünün, yoncanın və yeni buğda sortlarının yetişdirilməsinə, ipəkçiliyin inkişafına edilən cəhdlər praktiki nəticə vermədi və hökumət dairələrinin alman koloniyalarında strateji xammal istehsalının həyata keçirilməsi planları baş tutmadı.

Rusiya imperiyasında fabrik-zavod sənayesinin ləng inkişafı səbəbindən əhalinin sənaye malları ilə təminatında çətinliklər yaranırdı və çar hökuməti idxala üstünlük verməyə məcbur olurdu. Bu isə öz növbəsində, ölkənin qızıl ehtiyatlarının azalmasına gətirirdi ki, bu hal rəsmi dairələri narahat edirdi. Rusiyada sənaye cəhətdən inkişaf etmiş regionlar, əsasən qərb regionları – Polşa çarlığı, Baltikyanı quberniyalar, Cənubi – Qərb və Şimali – Qərb diyarları (indiki Qərbi Ukrayna və Qərbi Belarusiya) Qara dəniz sahili quberniyalar sayılırdı. Əhalinin sənaye mallarına artan tələbatını nəzərə alaraq Qafqazda sənayenin, sənətkarlığın inkişaf etdirilməsi çar hökumətinin prioritet vəzifələrindən biri idi.

XIX əsrin 20-ci illərindən çar hökumətinin məskunlaşdırma siyasətində müəyyən dəyişikliklər baş verdi və bu dövrdən etibarən çar hökuməti əkinçilərin məskunlaşdırılmasına nisbətən sənətkarların Rusiyaya köçməsinə daha çox önəm verirdi. 30 sentyabr 1825-ci il tarixində I Aleksandr «Əcnəbilərə Rusiya imperiyasının bütün şəhərlərində sənətkarlıqla məşğul olmağa icazə verilməsi haqqında» fərman imzaladı(7,s.500). Bu fərmana görə yəhudilərdən savayı, bütün əcnəbi sənətkarlara sexlər açmaq hüququ verildi. Fərmana görə bütün sex təşkilatlarının Dövlət Əmlak Palatasında qeydiyyatdan keçməsi və əcnəbi sənətkarlar tərəfindən Rusiya sənətkarlarına aid olan bütün mükəlləfiyyətlərin yerinə yetirilməsi, Ümumrusiya qaydalarına riayət olunması nəzərdə tutulurdu. Əcnəbi kolonistlər güzəşt kimi yalnız hərbi mükəlləfiyyətdən azad olunurdular(7,s.501).

XIX əsrin birinci yarısında Qafqazın 13 koloniyasından yalnız Tiflis koloniyası sırf sənətkarlardan ibarət olsa da, yerdə qalan bütün kənd təsərrüfatı koloniyalarında da müxtəlif profilli sənətkarlara rast gəlinirdi. Gürcüstandakı çar hökuməti orqanları şəhər sənətkarlığının inkişafına xüsusi maraq göstərirdilər və bu məqsədlə Rusiyanın başqa regionlarından sənətkarlar dəvət olunurdular. Moskva poliseymerinin Dəftərxanasının 03 fevral 1831-ci il tarixdə Tiflis Mülki Qubernatoruna göndərdiyi məlumatda «Prussiya təbəəsi, tacir Karl Bartuçça, prus təbəəsi çilingər İofan Lüdviq Betrandeyə, Türkiyə təbəəsi faytonçu Tahir Əlikuzə Lanmetə və Boqomaz

Şvilə Tiflisə gəlmək üçün bilet verildiyi» bildirilir(8,v.66). Həmçinin Sankt-Peterburq Ober-Poliseymeysteri 21 iyul 1831-ci il tarixli məktubunda Tiflis Mülki Qubernatoruna bildirdi ki, «Rusiya təbəəsi kamerdiner İohan Kellerə, pivə və şərab istehsalı üzrə usta köməkçisi Karl Heynə Tiflisə gəlmək üçün gediş biletləri verilmişdir»(8,v.67).

XIX əsrin 30-cu illərindən Tiflis sənətkarlar koloniyasının sakinləri bir sıra problemlərlə üzləşdilər ki, bu da koloniyanın hüquqi statusunda baş verən dəyişikliklərlə bağlı idi. Yarandığı vaxt koloniya kimi fəaliyyət göstərən bu məntəqə Tiflis şəhəri böyüdükcə onun aqlomeratına çevrildi və bu da öz növbəsində kolonistlərə qarşı vergi qanunlarının tətbiqində anlaşılmazlıqlara gətirdi. Sənətkarlar həm koloniya prikazına, həm də şəhər büdcəsinə vergi ödəməli olurdular ki, bu da Tiflis koloniyasının ikili statusu ilə izah olunurdu. Sənətkarlığın inkişafını ləngidən maneələrdən biri də alman sənətkarların müxtəlif mükəlləfiyyətlərin yerinə yetirilməsinə məcbur edilməsi idi. Xüsusən, mənzil mükəlləfiyyəti kolonistlər üçün ağır yük olmuşdu. Bu məsələ ətrafında tez-tez rəsmi orqanlarla koloniyalar arasında münaqişələr baş verirdi. Arxiv sənədlərindən görünür ki, Tiflis polis departamenti bu məsələdə də alman kolonistlərinə qarşı xüsusi sərtlik nümayiş etdirirdi(9,v.1). Cənubi Qafqaz koloniyalarında yaşayan və Tiflisdə çalışan müxtəlif sənət sahiblərindən daxil olan şikayətlər göstərirdi ki, alman sənətkarları tez-tez yerli polis orqanları tərəfindən müəyyən maddi və mənəvi sıxıntılara məruz qalırdılar(10,v.10). Bu isə öz növbəsində əmək haqqının artmasına və sənətkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə maneələr yaradırdı.

XIX əsrin birinci yarısında Qafqaz almanları, o cümlədən bütün Rusiya almanlarının xarici ticarət sahəsində fəaliyyətinə müəyyən məhdudiyətlər qoyulmuşdu. Belə ki, 01 yanvar 1807-ci il tarixdə çarın imzaladığı Manifestə və 20 avqust 1820-ci il tarixli Senatın qərarına görə Rusiya təbəəliyini qəbul etməyən əcnəbilərin tacir silkinə qəbul olunması qadağan edilirdi. Onlara yalnız dənizkənarı və sərhədyani ərazilərdə «əcnəbi qonaq» kimi topdan ticarətlə məşğul olmaq hüququ verilmişdi və qərara görə «əcnəbi qonaqlar» I kateqoriyaya aid tacirlərlə eyni miqdarda vergi ödəməli idi(11,s.375).

Ancaq 27 fevral 1825-ci il tarixdə Rusiya ilə Prussiya arasında «Ticarət və gəmiçilik» haqqında dövlət konvensiyasının bağlanmasıdan sonra vəziyyət əsaslı şəkildə dəyişdi. Konvensiyaya görə tərəflər öhdəyə götürdülər ki, «ticarət münasibətlərində Prussiya təbəələri ilə Rusiyada yerli əhali ilə davranıldığı kimi davranılacaqdır»(12,s.114). Bu sənəd bütün Rusiya, o cümlədən Qafqaz almanlarının ticarət fəaliyyətinin canlanmasına təkan verdi. XIX əsrin birinci yarısında Qafqazda xarici ticarətlə məşğul olan alman firmaları çox deyildi. Daxili ticarət şəhərlərdə, qəsəbələrdə cəmləşmişdi və əsasən bazarlar və yarmarkalar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Daxili bazarlarda alman kolonistlərinin payı o qədər də böyük deyildi.

Beləliklə, XIX əsrin birinci yarısında Qafqaz almanlarının sosial-iqtisadi həyatına aid mənbələri və ədəbiyyatı təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gələ bilərik ki, bu dövrdə alman kolonistləri Qafqaz regionunun iqtisadi həyatında əhəmiyyətli rol oynamamışlar- kənd təsərrüfatında, sənayedə, daxili və xarici ticarət sahəsində almanların çəkisi nəzərəcarpacaq dərəcədə deyildi. Kolonistlərin iqtisadi həyatı təşəkkül mərhələsində idi və alman kolonistləri daha çox optimal təsərrüfat sisteminin seçimi, yeni iqlim, təsərrüfat şəraitinə, etno-konfessional mühitə uyğunlaşma ilə bağlı yaranan problemlərin həlli ilə məşğul olmuşlar. İqtisadi yüksəlişə uyğunlaşma imkanlarının çatışmazlığı ilə yanaşı, onların mənəvi-dini həyatındakı daxili ixtilaflar da öz mənfi təsirini göstərirdi.

ƏDƏBİYYAT:

1. Полное Собрание законов Российской империи. Издание первое.(далее-ПСЗ-1), ПСЗ-1, т.27, (1802-1803 гг.), № 20920, СПб.,1830.
2. Государственный архив Ставропольского края, ф.132, оп.11. д.107
3. Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией. /Под.ред. Ад.Берже , т.6, часть I, Тифлис, 1874, 941 с.

4. Государственный Исторический Архив Грузинской Республики.(далее- ГИА Гр.Р). ГИА Гр. Р. ф.226, оп.11, д.3
5. ПСЗ-1, т.27,(1802-1803 гг.), №20146, СПб.,1830.
6. ГИА Гр. Р. ф.227, оп.11, д.50
7. ПСЗ-1, т.40 ,(1825 год), № 30646. СПб., 1830.
8. ГИА Гр. Р. ф.16, оп 2, д.4448
9. ГИА Гр.Р., ф.16, оп.3, д.5523
10. ГИА Гр. Р. ф.226, оп.11, д.53
11. ПСЗ-1, т.40,(1825 год), № 30446. СПб., 1830.
12. ПСЗ-1, т.40,(1825 год), №30364, СПб.,1830.

ИКРАМ АГАСИЕВ
t.e.n. AMEA-nın Tarix İnstitutu,
Qafqaz tarixi şöbəsi
E-mail: ikramagas;yev@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИЙ КАВКАЗА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье рассказывается о том, что часть немецких колонистов поселилась на Кавказе. Царское правительство планировало развивать в немецких колониях такие виды хозяйствования, как шелководство, табаководство и т.д. В 1820-1840-х гг. в немецких хозяйствах не удалось развивать указанные сферы хозяйствования. Новые формы хозяйствования для немцев были нетрадиционными. В первой половине XIX века немцы-колонисты занимались проблемами адаптации и поиска приемлемой формы хозяйствования.

IKRAM AGHASIYEV
t.e.n. AMEA-nın Tarix İnstitutu,
Qafqaz tarixi şöbəsi
E-mail: ikramagas;yev@mail.ru

DEVELOPMENT OF ECONOMIC LIFE OF CAUCASIAN GERMAN COLONIES IN THE FIRST HALF OF XIX CENTURY

The settlement of some german colonies in Caucasus at the beginning of XIX century is stated in the article. The Tsar government planned to develop silkworm breeding, tobacco-growing, and other new agricultural fields with the help of German colonists. It was impossible to spread these new agricultural fields in the German settlement of Caucasus in 1820-1840s. Because these fields were not traditional for Germans.

Common colonists underwent adaptation process and were searching for optimal agricultural form in the first half of XIX century.

Rəyçilər: t.e.d. İ.S. Bağirova, t.e.d. Q.Ə. Əliyev
AMEA-nın Tarix İnstitutunun Qafqaz tarixi şöbəsinin 09 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol №6)